

I Otto Nordenskjölds eldsländska fotspår

Tierra del Fuego - Eldslandet - är en labyrintisk arkipelag av tusentals öar som sträcker sig från Magellans sund ner mot den udde där, som Jules Verne uttryckte saken, en ensam fyr signalerar världens ände. Det är ett stormpinat och i de västra delarna regnigt bergsområde med iskalla fjällsjöar, svårgångna myrar och örtrika ängar; kort sagt, en natur ganska lik norra Skandinaviens. Vad som inte känns igen är de ogenomträngliga skogarna av delvis städsegrön sydbok. Trolsk och högstammig är den inåt land, men nere vid Beaglekanalen där hårda Antarktisvindar regerar, har träden krupit ihop till bonzaiformat. Inte bara landskapet, utan även många växter som påträffas under en vandring genom den eldsländska naturen känns överraskande bekanta. Man hade nog kunnat tro att det på andra sidan jorden skulle finnas en helt annan flora, men så är det inte riktigt.

Kunskapen om den eldsländska naturen bygger till stor del på svenska forskares insatser. Faktiskt kan många nordiska växter vittna om detta samtidigt som deras tudelade utbredning antyder den parallellitet som råder mellan Eldslandet och Norden. När vanliga svenska arter som exempelvis praktvitmossa, *Sphangnum magellanicum* och sumpstarr, *Carex magellanica*, beskrevs första gången var det på material insamlat i Eldslandet.

Geografen Otto Nordenskjöld är den svensk som direkt eller indirekt betytt mest för utforskningen av Eldslandet och närliggande Västantarktis, Sydpatagonien och Falklandsöarna. På tisdag är det etthundra år sedan hans Antarktisexpedition räddades efter två dramatiska vintrar i isen, men det var i Eldslandet det började.

Den sjätte december 1895 steg Nordenskjöld och hans kamrater i land vid Bahia San Sebastian strax intill guldgrävarlägret El Páramo. Vid denna tidpunkt var kunskapen om Eldslandet fragmentarisk och i det inre fanns fortfarande, i vetenskaplig mening, stora vita fläckar. Geologin var okänd och misstankar fanns att området fortfarande ruvade på oupptäckta skapelser av allehanda slag. Nordenskjöld anade att lösningen på frågan om norra halvklotets nedisning fanns i Eldslandet. Snart nog hade Eldslandsexpeditionen inte bara kartlagt området, Nordenskjöld kunde också visa att Eldslandet varit nedisat och utsatt för klimatförändringar som påminde om de på norra halvklotet. Resultatet gjorde det möjligt att förstå fynden av tropiska växtfossiler, vilket i sin tur banade vägen för en mer dynamisk syn på områdets geologiska historia. Tack vare insatserna under Antarktisexpeditionen 1901-03 kunde Nordenskjöld, tillsammans med geologen J G Andersson, gå ännu längre och lägga grunden till vad som senare blev känt som kontinentalförskjutningsteorin.

Jag följer en strid fors genom den snåriga sydbokskogen. Kläderna blir snart genomblöta och ryggsäcken fastnar ideligen. Ofta är det helt omöjligt att följa forsen och jag tvingas till långa och krokiga omvägar. Fågellivet är speciellt och har långt ifrån samma nordiska prägel som floran. I fjällsjöarna simmar flygoförmögna ångbåtsänder medan världens sydligaste kolibri febrilt genomsöker fuchsiasnären vid sjöns ände. Plötsligt blixtrar ett gäng vilt skrikande papegojor förbi; som jetplan far de genom skogen, en syn lika osannolik som kort.

Efter en stund stöter jag på en oväntad glänta i skogen. Några trädjättar har blåst omkull och dragit andra med sig i fallet. I öppningen växer nu vinbär i täta bestånd och jag ser också några överblommade orkidéer av en art som eldsländarna kallar palomita. Platsen förbryllar. Den verkar ordnad på något sätt även om det inte syns några tydliga spår som kan avslöja dess hemligheter. Säkert är att det bodde människor här för länge sedan. Det var selknamindianerna som slog upp sina skinntält i gläntor här i skogen. På fotografier från sekelskiftet sitter de framför tälten iförda pälsar av lamadjuret guanaco. Det var stolta människor som kunde reda sig i den karga miljön. Nu är de alla borta och skogen har blivit fattigare.

När Otto Nordenskjöld reste genom Eldslandet pågick kriget mellan indianerna och kolonisterna som bäst. Nordenskjöld reagerade hårt mot förföljelsen och besökte under en längre tid en katolsk missionsstation som öppnats för de sista indianerna. I brev och artiklar vädjade han om mer resurser till missionerna. Men förgäves. Göteborgsbotanisten Carl Skottsberg som fältarbetade i Eldslandet drygt tio år senare, delade inte Nordenskjölds positiva syn på kyrkans arbete. Han harmades tvärtom över hur sydbokskogens sista invånare nu försmäktade under ständigt katekesläsande och strumpstickande. Skottsberg förslog att särskilda reservat skulle avsättas där indianerna kunde leva ifred från fårfarmare, guldgrävare och präster. Inte heller det lyckades.

Otto Nordenskjöld inledde den svenska geologiska forskningen i Eldslandet och kringliggande regioner. Flera kvartär- och glacialgeologer verkade under förra seklet i området och till de namnkunnigaste hör J G Andersson, Thore Halle, Percy Quensel, Carl Caldenius och Erik Ljungner. Arbetet fortsätter alltjämt, men nu med huvudsaklig inriktning på Antarktis.

Inom botaniken är Carl Skottsberg fortfarande det stora namnet även om hans viktigaste forskningsinsatser gjordes på Falklandsöarna och chilenska Juan Fernandez. Även han har fått svenska efterföljare, Rolf Santesson är bara ett exempel. Svenska zoologer har också forskat i området även om den i Argentina mest kände av dem, Claes Christian Olrog, numera är helt bortglömd i Sverige. Olrog grundade den argentinska fältornitologin och kallas alltjämt för el maestro.

Under den första svenska expeditionen till Eldslandet 1895-97 var Otto Nordenskjöld även sysselsatt med att undersöka möjligheterna för europeisk kolonisering. Man kunde tro att de fasansfulla konsekvenser kolonisationen redan haft för eldslandsindianerna, något Nordenskjöld också reagerat mot, skulle ha avskräckt honom. Men han trodde länge på en kolonialism med mänskligt ansikte. För att kunna förlänga sin vistelse erbjöd sig Nordenskjöld att utföra rekognosceringsarbete åt en belgisk koloniseringsfirma. Och det var under det uppdraget som Nordenskjöld, ensam på en surmulen åsna, upptäckte det vackra Torres del Paine som i dag lockar tiotusentals turister varje år. Områdets sjöar bär alltjämt svenska namn.

Inte långt därifrån, i den djupa fjorden Ultima Esperanza, gjorde Nordenskjöld som förste vetenskapsman ett besök i en grotta där skinn och ben hittats från ett jättelikt trögdjur, en mylodon. När nyheten om det märkliga djuret nådde pressen i Europa och USA utbröt ett aldrig tidigare skådat lämmeltåg med lycksökare på jakt efter den hittelön som utfästes till den som fann en levande mylodon.

Företaget var dömt på förhand; mylodonen var utdöd sedan tusentals år. Men det var först efter att Erland Nordenskiöld, Ottos kusin, företagit en ordentlig utgrävning av mylodongrottan som hysterin lade sig. Den svenska forskningen i södra Sydamerika har för det mesta lyckats kryssa sig förbi de politiska minfält som finns i regionen. Detta har inte hindrat somliga länder från att utnyttja de svenska insatserna i sina egna anspråk på land, särskilt tydligt är det i Antarktis.

Mot bakgrund av detta är det på sin plats att påminna om att Otto Nordenskjöld var en internationalist som värjde sig mot det myckna flaggviftandet. Överhuvud taget var han en ovanlig person; på samma gång världsledande polarforskare, humanist och aktiv kristen. Under första världskriget for han mellan Europas huvudstäder för att mäkla fred ihop med filosofen Malte Jacobsson. Dagarna fylldes av forskning, planering av nya polarexpeditioner och ekumeniskt arbete tillsammans med Nathan Söderblom. I synnerhet världskyrkomötet i Stockholm 1925 tog mycket tid, särskilt som katolska kyrkan till Nordenskjölds stora besvikelse hoppade av.

Otto Nordenskjöld var, skulle man kunna säga, den humanistiske polarforskare vi aldrig hade. För försynen, som Nordenskjöld fäste så stor tilltro vid, hade andra planer för honom. I början på juni 1928 omkom han helt överraskande efter en bilolycka utanför sitt hem i Göteborg.

Jag sitter vid Beaglekanalens strand, på den argentinska sidan, med Nordenskjölds karta från 1897 i handen. Området har varit föremål för gränstvister i långliga tider och fortfarande krävs tillstånd för att åka till andra sidan. De tusentals liror och albatrosser som just nu flyger ute på Beaglekanalen bryr sig förstås inte om det. För dem har världens ände alltid varit ett gränslöst land.

Torgny Nordin